

ΕΚΘΕΣΗ

Προς το Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων
ΕΥΔ ΕΠΕκΔιΒιΜ

Σε εκτέλεση της «Σύμβασης με εμπειρογνώμονα του μητρώου εμπειρογνομόνων της ΕΥΔ ΕΠΕΔΒΜ (απόφαση 7291/17-05-2010)» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση»

**ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ:
ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΠΑΙΤΟΥΝ ΑΜΕΣΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ**

Στο πλαίσιο του έργου με αντικείμενο τα ειδικότερα ζητήματα άμεσης παρέμβασης στην εκπαίδευση της ομογένειας της Αλβανίας (διδασκαλία ελληνικής γλώσσας και ελληνικού πολιτισμού)

Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης

Επίκουρος καθηγητής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Τίρανα/Θεσσαλονίκη, Νοεμβριος 2010

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μεθοδολογία

Για την σύνταξη της έκθεσης αυτής:

1. Μελετήθηκε η σχετική βιβλιογραφία και οι εκθέσεις οργάνων διεθνών οργανισμών, (παρατίθεται στο τέλος της έκθεσης)
2. Χρησιμοποιήθηκε υλικό που συγκεντρώθηκε ύστερα από επιτόπια έρευνα στα Τίρανα, το Αργυρόκαστρο, την Χιμάρα, την Κορυτσά και συνίσταται κυρίως σε συνεντεύξεις εκπροσώπων της μειονότητας, πολιτικών, διπλωματών και αξιωματούχων των υπουργείων Παιδείας και Εξωτερικών Ελλάδας και Αλβανίας, δασκάλων, καθηγητών και μαθητών ή φοιτητών, μειονοτικών σχολείων και σχολείων της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, και του Πανεπιστημίου Αργυροκάστρου, καθώς και ομογενών που διαμένουν στην Αλβανία ή την Ελλάδα. Το υλικό της επιτόπιας έρευνας προέρχεται από επισκέψεις που πραγματοποιήθηκαν το 2010, 2009, το 2007 και το 2001 και το οποίο επικαιροποιήθηκε αναλόγως.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Στο υπόμνημα αυτό δεν επιχειρείται η εξαντλητική συζήτηση για τα θέματα που τίθενται ήδη από στον τίτλο του αλλά σκιαγραφούνται απαντήσεις σε συγκεκριμένα ερωτήματα σχετικά με τα μειονοτικά σχολεία και την προαγωγή της ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού στην Αλβανία. Πρώτα θα διατυπωθούν συνοπτικά τα κύρια προβλήματα που μέχρι σήμερα χαρακτηρίζουν την άσκηση ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής στην Αλβανία από το 1990 μέχρι σήμερα, καθώς έπασχε/πάσχει από δομικές αδυναμίες και διαχειριστικές αστοχίες. Τα προβλήματα αυτά, ελλείψεις και εγγλωβισμοί, διατυπώνονται στη βάση των συμπερασμάτων που εξήχθησαν από την επιτόπια έρευνα ως απαραίτητο υπόστρωμα για την συζήτηση που θα ακολουθήσει στην ανά χειρας έκθεση και μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

1/ Έλλειψη στόχων για την μειονότητα εν γένει και κατά συνέπεια έλλειψη στόχων για την μειονοτική εκπαίδευση, όπως και σχετικά με την παρουσία του ελληνικού πολιτισμού/γλώσσας στην Αλβανία.

2/ Έλλειψη συντονισμού μεταξύ Υπ. Παιδείας και ΥΠΕΞ και κατακερματισμός των ανθρώπινων και οικονομικών πόρων. Έλλειψη συνεργασίας με τις αλβανικές αρχές που ελέγχονται από την πολυμερή διαδικασία επίβλεψης, όπως αυτή ασκείται από την «Συμβουλευτική Επιτροπή» της Σύμβασης-πλαίσιο για τις εθνικές μειονότητες του Συμβουλίου της Ευρώπης,¹ και που δεσμεύει την Αλβανία, μεταξύ άλλων, ως προς την μειονοτική εκπαίδευση.

3/ Εγκλωβισμός σε πρακτικές οι οποίες δεν είχαν σαφή στρατηγικό προσανατολισμό. Εξάλλου οι πρακτικές που εφαρμόστηκαν ουδέποτε είχαν κάποιο ουσιαστικό αντίκρισμα στα θέματα της εκπαίδευσης. Αντίθετα, συνέβαλαν στην διαιώνιση της ασάφειας στόχων, μεθοδολογίας και προσδόκιμων αποτελεσμάτων και βέβαια προκάλεσαν την καχυποψία των αποδεκτών τους.

4/ Εγκλωβισμός σε πρακτικές χρηματοδότησης της μειονοτικής εκπαίδευσης σε μη τακτική και κυρίως αδιαφανή και ανέλεγκτη βάση, δημιουργώντας καχυποψία και εσφαλμένες προσδοκίες.

Αν αποδεχτεί κανείς ότι η κατάσταση πραγμάτων, όπως διαπιστώθηκε παραπάνω, πρέπει να μεταβληθεί εκ βάθρων στη βάση μιας σταθερής πολιτικής που θα στοχεύει στην ποιοτική και ανταγωνιστική διδασκαλία/διάδοση της ελληνικής γλώσσας/πολιτισμού μέσα από

α. Τα μειονοτικά σχολεία,

β. Άλλα σχολεία όπου (θα) διδάσκεται η ελληνική, και

γ. Φροντιστήρια ελληνικής γλώσσας,

τότε, θα πρέπει να απαντηθεί το εξής ερώτημα:

Σε ποιους (πρέπει να) απευθύνεται το κάθε σχολείο από τα παραπάνω, και με ποια μέσα θα υλοποιηθεί η αναβάθμισή του.

¹ Βλ. στο: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/default_en.asp. Για τις περιοδικές εκθέσεις της αλβανικής κυβέρνησης και τις αντίστοιχες Γνώμες της Συμβουλευτικής Επιτροπής βλ. στο: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/Table_en.asp#Albania

Επίσης θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι εξελίξεις των επόμενων ετών (δεκαετιών;) που ενδεχομένως θα συμβάλουν στην δημιουργία μιας διασυνοριακής ευρύτερης οικονομικής ζώνης Ιωαννίνων-Αυλώνας με την (σχετικά πιο) ελεύθερη κινητικότητα ανθρώπων και κεφαλαίων. Η κατάργηση της βίζας ασφαλώς θα ευνοήσει την κατάσταση αυτή, αλλά και η βελτίωση της αλβανικής οικονομίας ή η σύγκλιση προς το θεσμικό ευρωπαϊκό κεντημένο. Η ελληνική θα έχει την ευκαιρία να αποτελέσει μια κοινή γλώσσα επικοινωνίας, αν δεν επικαλυφθεί σταδιακά από την αγγλική ή την ιταλική. Η στρατηγική υποστήριξης της ελληνοφωνίας, όχι όμως ανταγωνιστικά αλλά σε σχέση με την αλβανική και την αγγλική μάλλον αποτελεί μονόδρομο.

Η διάδοση της ελληνικής γλώσσα δεν μπορεί να απευθύνεται μόνο στους μειονοτικούς ελληνόφωνους, καθώς η ελληνική γλώσσα έχει (και θα έχει στο άμεσο μέλλον) μεγάλη ζήτηση και από πολύ μεγάλο [και πολύ μεγαλύτερο πληθυσμιακά σε σύγκριση με τον μειονοτικό πληθυσμό] τμήμα μη ελληνόφωνων. Αντίστροφα, η κοινωνική και οικονομική επιτυχία των μαθητών των μειονοτικών σχολείων δεν προϋποθέτει τόσο την καλή ελληνομάθειά τους όσο κυρίως την άριστη αλβανομάθεια. Συνεπώς το μειονοτικό σχολείο πρέπει να δώσει εξίσου έμφαση στην ποιοτική διδασκαλία των αλβανικών, ενώ στα μη μειονοτικά σχολεία, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στην προαιρετική διδασκαλία της ελληνικής ως ξένη γλώσσα. Σύμφωνα με τις γλωσσικές ικανότητες των μαθητών, τα σχολεία μπορούν να ταξινομηθούν στις εξής τρεις κατηγορίες:

1. Κυρίως ελληνόφωνοι μαθητές. Στα μειονοτικά (δημοτικά και λύκεια) και το ιδιωτικό δημοτικό σχολείο Όμηρος της Χιμάρας² (αν και σε ορισμένες περιπτώσεις -βλ. Λύκειο Λιβαδιάς- αλβανόφωνοι μαθητές φοιτούν σε αυτά τα σχολεία).
2. Μικτός μαθητικός πληθυσμός. Στα σχολεία με πρόγραμμα αντίστοιχο των μειονοτικών, με μικτό μαθητικό πληθυσμό (κυρίως μη μειονοτικό): Τα νηπιαγωγεία,

² Έχει ιδρυθεί από την ελληνική ΜΚΟ «Πολιτιστικός Σύλλογος Αδελφότητα» και υποστηρίζεται για τα λειτουργικά του έξοδα και την λειτουργία (δάσκαλοι κλπ) από τα υπουργεία Εξωτερικών και Παιδείας αντίστοιχα.

δημοτικό και λύκειο της Εκκλησίας της Αλβανίας³, το *Αρσάκειο*⁴ και το ιδιωτικό σχολείο *Όμηρος* της Κορυτσάς⁵.

3. Κυρίως μη ελληνόφωνοι μαθητές. Στα φροντιστήρια ελληνικής γλώσσας που απευθύνονται σε μη ελληνόφωνους (συχνά και σε παιδιά με μικρή γνώση ελληνικής από το σπίτι).

Μαθητικός πληθυσμός μειονοτικών δημοτικών σχολείων, σύγκριση ετών 1991, 2000, 2010

	Αργυρόκαστρο	Δέλβινο	Αγ. Σαράντα	ΣΥΝΟΛΟ
1991-92	2.137	2.108	2.189	6.437
2000-01	1.074	362	592	2.028
2009-10	325	127	280	732
[χωρίς τα νήπια]				(εκ των οποίων 15 μη μειονοτικοί)
1010	329	107	271	697

Μαθητικός πληθυσμός στα μειονοτικά λύκεια για το σχολικό έτος 2009-10 και 2010-11⁶

³ Η Αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας ίδρυσε το 1998 το εκκλησιαστικό Λύκειο «*Τίμιος Σταυρός*» στο Αργυρόκαστρο, το οποίο αναγνωρίζεται νομικά ως «*διγλωσσο θρησκευτικό μη κρατικό σχολείο μέσης εκπαίδευσης*». Η ελληνική διδάσκεται εντατικά σε όλες τις τάξεις του σχολείου, ενώ η αλβανική διδάσκεται παράλληλα ως γλωσσικό μάθημα. Στο σχολείο φοιτούν περίπου 40 ορθόδοξοι χριστιανοί μαθητές υπότροφοι της Εκκλησίας, από τους οποίους περίπου το 10% προέρχεται από την ελληνική μειονότητα. Αντίστοιχο σχολείο λειτουργεί και στο Δυρράχιο. Η Εκκλησία έχει, επίσης, ιδρύσει ένα Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης που λειτουργεί στο Αργυρόκαστρο προσφέροντας σε 60 σπουδαστές (2008-09) 2ετές πρόγραμμα επαγγελματικής μόρφωσης και ένα Τεχνικό Λύκειο στον Μεσοπόταμο (3ετές) στο οποίο φοιτούν 99 μαθητές. Η Ορθόδοξη Εκκλησία διατηρεί δίκτυο νηπιαγωγείων σε πολλές πόλεις της κεντρικής και νότιας Αλβανίας. Σε μειονοτικές περιοχές, λειτουργούν 3 διγλωσσα νηπιαγωγεία στο Αργυρόκαστρο, και από ένα στους Άγ. Σαράντα, την Δεσβιτσάνη και την Πρεμετή. Στα νηπιαγωγεία αυτά χρησιμοποιείται η ελληνική μαζί με την αλβανική. Επιπρόσθετα, σε όλα τα νηπιαγωγεία γίνονται μαθήματα αγγλικών. Τέλος, από το 2008-09 άνοιξε και δημοτικό σχολείο της Εκκλησίας στο Αργυρόκαστρο του οποίου το 50% είναι μαθητές από την μειονότητα (σε σύνολο 15 μαθητών της α' τάξης).

⁴ Το Αρσάκειο (Φιλειπαιδευτική Εταιρεία) αποτελεί το μόνο ξένο ελληνικό σχολείο στην Αλβανία, το οποίο παρέχει μερικώς ελληνόγλωσση εκπαίδευση και το οποίο λειτουργεί στα Τίρανα από το 1998-89 (σύμφωνα με την Υπουργική απόφαση 404/1.7.1998). Ορισμένα μαθήματα διδάσκονται στην ελληνική. Στην πράξη η ελληνική γλώσσα διδάσκεται για περισσότερο από 10 ώρες την εβδομάδα με τα καλύτερα αποτελέσματα, τόσο ως προς την εκμάθηση της ελληνικής, όσο και ως προς την επιτυχία των τελειόφοιτων στην εισαγωγή σε πανεπιστήμια της Αλβανίας και του εξωτερικού. Για την φοίτηση στο Αρσάκειο απαιτούνται δίδακτρα 1.200 ευρώ το έτος, με δωρεάν σίτιση, ποσό το οποίο επιτρέπει τη φοίτηση κυρίως σε παιδιά εύπορων οικογενειών. Το σχολείο απευθύνεται εν γένει σε χριστιανούς μαθητές, ενώ λίγοι μαθητές του ανήκουν στην ελληνική μειονότητα. Εν γένει αποτελεί μια παραδειγματική περίπτωση διάδοσης της ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού στην Αλβανία.

⁵ Έχει ιδρυθεί από την ελληνική ΜΚΟ «Πολιτιστικός Σύλλογος Αδελφότητα» και υποστηρίζεται για τα λειτουργικά του έξοδα και την λειτουργία (δάσκαλοι κλπ) από τα υπουργεία Εξωτερικών και Παιδείας αντίστοιχα.

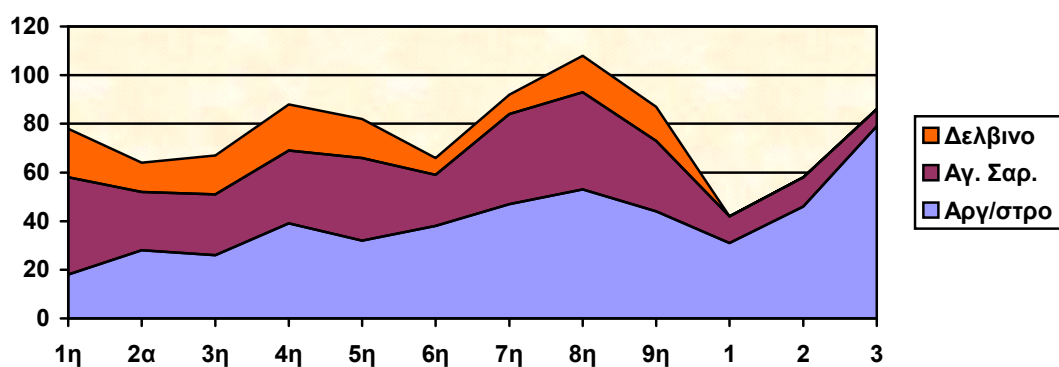
	Δερβιτσάνη Αργυρ/τρου	Βουλιαράτι Αργυρ/τρου	Παιδαγωγική Ακαδημία Αρ/τρου	Λιβαδειά Αγ. Σαράντα	ΣΥΝΟΛΟ
2009-10	38	40	61	71	210 (εκ των οποίων 54 μη μειονοτικοί)
2010-11	34	49	68	92	243 (άγνωστος αριθμός μη μειονοτικών μαθητών)

Συνολικός μαθητικός πληθυσμός μειονοτικών δημοτικών και λυκείων:

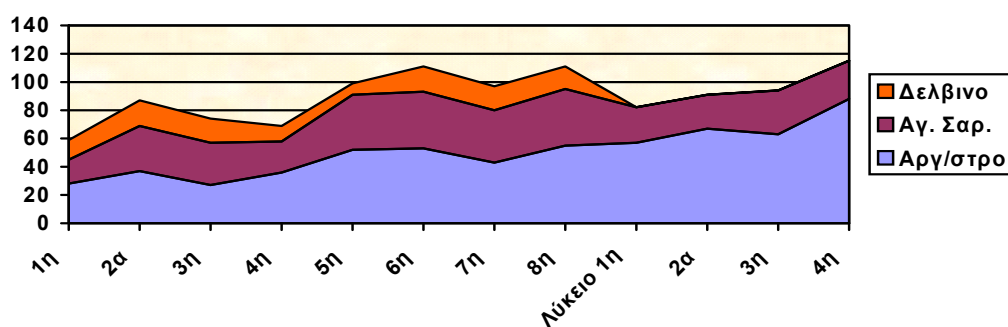
2009-10: 909

2010-11: 940

Μαθητές ανά τάξη στα μειονοτικά σχολεία 2009-10

Μαθητές ανά τάξη στα μειονοτικά σχολεία 2007-08

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω γραφήματα ο αριθμός των μαθητών που εγγράφηκε στην πρώτη τάξη το 2007 είναι μικρότερος από ποτέ. Με βάση αυτό το

⁶ Πηγή: Ελληνικό προξενείο Αργυροκάστρου, 2010.

στοιχείο θα μπορούσαμε να προβλέψουμε έναν συνολικό αριθμό μικρότερο των 600 μαθητών για το έτος 2018. Ωστόσο το 2009 οι εγγραφές στην Α τάξη του δημοτικού σχολείου επανήλθαν περίπου στους 80 μαθητές, αλλά στην Α τάξη του λυκείου έπεσαν σε ιστορικά χαμηλά νούμερα. Το 2010-11 οι μαθητές λυκείου σημείωσαν σχετικά σημαντική αύξηση, καθώς τα μειονοτικά σχολεία κράτησαν τον μαθητικό πληθυσμό τους από την μετάβαση από το γυμνάσιο στο λύκειο. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε πολλές περιπτώσεις ο αριθμός ορισμένων σχολείων αυξάνει ή μειώνεται αντίστοιχα καθώς οι γονείς αναζητώντας καλύτερη εκπαίδευση για τα παιδιά τους εγγράφουν μαζικά σε άλλο καλύτερο σχολείο σε γειτονικό σχολείο ή σε σχολείο των αστικών κέντρων.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο μαθητικός πληθυσμός της μειονότητας, σε μεγαλύτερα ή μικρότερα ποσοστά φοιτά σήμερα (2010-11) –στα εξής σχολεία όπου προσφέρεται ελληνόφωνη εκπαίδευση σε 21 9τάξια δημοτικά μειονοτικά σχολεία υποχρεωτικής φοίτησης και 4 λύκεια που κατανέμονται ως εξής: 9 δημοτικά σχολεία και 3 Λύκεια στο Αργυρόκαστρο (συμπεριλαμβάνεται η Παιδαγωγική Ακαδημία), 5 δημοτικά και 1 λύκειο στους Αγ. Σαράντα και 7 δημοτικά στο Δέλβινο. Επίσης λειτουργούν τα σχολεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας (βλ. αναλυτικά υποσημείωση 3), τα δύο σχολεία «Όμηρος» στην Χιμάρα και την Κορυτσά (βλ. υποσημείωση 2 και 5) και τέλος το «Αρσάκειο» των Τιράνων (βλ. υποσημείωση 4).

Τα επί μέρους ζητήματα-ερωτήματα που τίθενται:

(α) Μηχανισμός επίβλεψης των μειονοτικών σχολείων: Ο Συντονιστής

Καίριας σημασίας είναι η αναβάθμιση του ρόλου του Συντονιστή [αποσπασμένος εκπαιδευτικός από την Ελλάδα με καθήκοντα συντονισμού και εποπτείας των σχολείων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία], μέσω της οποίας θα μπορούσε να επιτευχθεί η

βέλτιστη υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής για τα μειονοτικά σχολεία, αλλά και ευρύτερα για η θεμελίωση μιας ουσιαστικής και αποδοτικής παρουσίας στο χώρο της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας και διάδοσης του ελληνικού πολιτισμού στην Αλβανία. Η άσκηση πολιτικής «εξορθολογισμού» και συνεργασίας (όλων των ελληνικών και αλβανικών εμπλεκόμενων φορέων) αν και θα αποτελούσε αυτονόητο στόχο εντός των αρμοδιοτήτων του Συντονιστή, μέχρι σήμερα ελάχιστα ή καθόλου δεν έχει πραγματοποιηθεί.

Τα μέχρι σήμερα λάθη και παραλείψεις θα πρέπει να αποφευχθούν: Ο Συντονιστής θα πρέπει να έχει έδρα στα Τίρανα και όχι στο Αργυροάστρο, όπως μέχρι σήμερα, καθώς η άσκηση των καθηκόντων του αφορά ολόκληρη την Αλβανία. Σκόπιμο θα ήταν να γνωρίζει την αλβανική γλώσσα, καθώς οφείλει να παίζει τον ρόλο γέφυρας συνεργασίας και συνεννόησης μεταξύ των υπουργείων Παιδείας και Εξωτερικών, Ελλάδας και Αλβανίας. Επίσης, να επισκέπτεται τακτικά/κυκλικά τις περιφέρειες των μειονοτικών σχολείων και τα δύο σχολεία «Όμηρος», σε Χιμάρα και Κορυτσά, αλλά και να αναλάβει την επίβλεψη των αποσπασμένων δασκάλων/καθηγητών που απασχολούνται στα σχολεία της Εκκλησίας της Αλβανίας και όσων είναι εντεταλμένοι να παραδίδουν φροντιστηριακά μαθήματα οπουδήποτε στην Αλβανία. Ο Συντονιστής, ανάλογα με τις πολιτικές που θα κληθεί να εφαρμόσει, πρέπει να αναλάβει την αναβάθμιση των μειονοτικών σχολείων ως προς την διαχείριση και την οργάνωσή τους αλλά ενδεχομένως και των υπόλοιπων εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων (φροντιστήρια, ιδιωτικά σχολεία όπου διδάσκονται ελληνικά, και όπου υπηρετούν αποσπασμένοι έλληνες δάσκαλοι).

(β) Φροντιστήρια

Τα φροντιστήρια λειτουργούν σε ένα χαοτικό οργανωτικό πλέγμα το οποίο διαμορφώθηκε ανάλογα με τις επιδιώξεις όσων άσκησαν «μειονοτική», «γλωσσική» ή «θρησκευτική» στην Κεντρική και Νότια Αλβανία. Η συνεισφορά στην χρηματοδότησή

τους από το ΥΠΕΞ, η στελέχωση με αποσπασμένους δασκάλους από την Ελλάδα και η συνεργασία (ακόμα και παθητικά) με άλλους φορείς συνέβαλε ώστε:

- Να δημιουργείται μια αντιφατική εικόνα στο κοινό-αποδέκτη των παρεμβάσεων αυτών, και όχι μόνο των φροντιστηρίων (μοναδική ίσως εξαίρεση η ίδρυση και λειτουργία του *Αρσάκειου* στα Τίρανα).
- Τα φροντιστήρια να μην υπόκεινται σε κοινούς κανόνες τυποποίησης και διαδικασίας παροχής γλωσσικής κατάρτισης.
- Να υπάρχει χαμηλό επίπεδο ελληνομάθειας παρά την αυξανόμενη ζήτηση (για πόσο όμως ακόμη;).
- Ο τρόπος λειτουργίας των αποσπασμένων δασκάλων από την Ελλάδα μάλλον συνέτεινε στις αρνητικές εκφάνσεις αυτού του θολού τοπίου παρά βοήθησε στην διάδοση της ελληνομάθειας με όρους συνέπειας και εμπιστοσύνης μεταξύ των εμπλεκόμενων αρχών.

Πρόταση: Να γίνει επιλογή των φροντιστηρίων με ανοιχτή διαδικασία που θα στηρίζονται από το ελληνικό κράτος με κριτήρια ποιότητας. Να κατοχυρωθεί η πιστοποίηση ποιότητας στην παρεχόμενη ελληνομάθεια, δηλαδή στα φροντιστήρια ελληνικών, και να διαφημιστεί κατάλληλα με καμπάνια προς το κοινό. Ενδεχομένως οι δάσκαλοι/ιδιοκτήτες να επιμορφώνονται στην Ελλάδα. Τα εφοδιασμένα με «πιστοποιητικό ποιότητας» φροντιστήρια να υπόκεινται σε τακτικό έλεγχο μέσα από την συνεργασία αλβανικών και ελληνικών αρχών ως προς τις προϋποθέσεις λειτουργίας και την παροχή γνώσης (υποδομής, καθηγητών, εγχειριδίων, προγραμμάτων, εξετάσεων κλπ). Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την θεσμική συνεργασία Ελλάδας και Αλβανίας με την ενεργοποίηση των σχετικών διμερών συμφωνιών. Να διευρυνθεί η διαδικασία πιστοποίησης της ελληνομάθειας που γίνεται από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας με εξεταστικό κέντρο το λύκειο «Τίμιος Σταυρός» (της Εκκλησίας της Αλβανίας) του Αργυροκάστρου και σε άλλα σημεία στην Αλβανία, όπως στα Τίρανα.

(γ) Λειτουργία των ελληνικών τάξεων στα δημόσια αλβανικά σχολεία.

Μόνο στους Άγιους Σαράντα σήμερα λειτουργούν μειονοτικές τάξεις που συστεγάζονται με αλβανικό δημοτικό σχολείο και διοικητικά υπάγονται σε αυτό (δηλαδή υπάρχει υποδιευθυντής ως επί κεφαλής των τάξεων αυτών, ενώ ο προϊστάμενος διευθυντής είναι του αλβανικού δημόσιου σχολείου). Η αρνητική πλευρά της υπαγωγής μειονοτικού σε αλβανικό δημόσιο σχολείο είναι περισσότερο ψυχολογικού χαρακτήρα παρά διοικητικής φύσης. Στο Αργυρόκαστρο μόλις από το 2009-2010 το μειονοτικό δημοτικό μεταφέρθηκε και συστεγάζεται με την Παιδαγωγική Ακαδημία (στην ουσία το μόνο πλήρες μειονοτικό λύκειο) διατηρώντας ωστόσο –έστω τυπικά- την διοικητική υπαγωγή στο αλβανικό δημόσιο σχολείο, ενώ στο Δέλβινο το εκεί μειονοτικό σχολείο λειτουργεί ως «ανεξάρτητο» μειονοτικό σχολείο με δικό του διευθυντή. Το νομικό καθεστώς που διέπει τις τάξεις του δημοτικού Αργυροκάστρου και Σαράντα είναι αυτό των μειονοτικών σχολείων, δηλαδή διδάσκονται τα μαθήματα του διγλωσσου προγράμματος των μειονοτικών σχολείων.

(δ) Νηπιαγωγεία

Σήμερα δεν λειτουργούν μειονοτικά νηπιαγωγεία, δηλαδή νηπιαγωγεία εντεταγμένα στον κύκλο της μειονοτικής εκπαίδευσης. Ωστόσο, εν τοις πράγμασι, ως τέτοια μπορούν να θεωρηθούν τα νηπιαγωγεία που έχει ιδρύσει η Εκκλησία της Αλβανίας και στα οποία ένας τουλάχιστον νηπιαγωγός είναι ελληνόφωνος/Έλληνας (αποσπασμένος από την Ελλάδα). Μάλιστα στα νηπιαγωγεία αυτά διδάσκεται και η αγγλική γλώσσα. Στην τοπική κοινωνία (μεταξύ των χριστιανών, Αλβανών και μειονοτικών) τα νηπιαγωγεία αυτά έχουν αυξημένο κύρος και ζήτηση. Φαίνεται για τον λόγο αυτό ότι η Εκκλησία της Αλβανίας θα συνεχίσει να δραστηριοποιείται στον χώρο της εκπαίδευσης, εξασφαλίζοντας πρόσβαση των νηπίων αυτών σε δημοτικό σχολείο (πέρσι άνοιξε τέτοιο σχολείο στο Αργυρόκαστρο, ιδιωτικό νομικά, με πρόγραμμα ανάλογο των μειονοτικών). Για το λόγο

αυτό, θεωρούνται από πολλούς ότι τα σχολεία της Εκκλησίας είναι ανταγωνιστικά των μειονοτικών σχολείων τα οποία βρίσκονται σε φθίνουσα πορεία. Κρίσιμο διαφοροποιητικό στοιχείο ότι τα μειονοτικά σχολεία απευθύνονται αποκλειστικά σε μέλη της μειονότητας, ενώ τα σχολεία της Εκκλησίας της Αλβανίας σε κάθε αλβανό πολίτη που επιθυμεί να στείλει τα παιδιά του σε αυτά.

Θεωρητικά, οι προϋποθέσεις ίδρυσης νέων νηπιαγωγείων υπάγονται σε δύο νομικές κατηγορίες: Α) στα μειονοτικά σχολεία, στα οποία όμως θα πρέπει να κατοχυρωθεί νομικά και να επιτευχθεί πολιτικά η διεύρυνση της μειονοτικής εκπαίδευσης και στο νηπιαγωγείο και Β) στην ιδιωτική εκπαίδευση (αλβανικός νόμος 7952/1995), ήδη υπάρχει το προηγούμενο των νηπιαγωγείων της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας και στα οποία χρησιμοποιείται η ελληνική γλώσσα μαζί με την αλβανική (αλλά και την αγγλική).

(ε) Ροή των δασκάλων εντός-εκτός μειονοτικής εκπαίδευσης

Το ερώτημα πόσοι δάσκαλοι χρειάζονται ανά έτος στα μειονοτικά σχολεία συναρτάται με την σιοπιμότητα «παραγωγής» δασκάλων από τα αλβανικά πανεπιστήμια δηλαδή από το Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας στο Παν. Αργυροκάστρου (που μέχρι σήμερα υπολείπεται κατά πολύ των διεθνών προδιαγραφών ποιότητας). Για τον αξιόπιστο υπολογισμό του αριθμού δασκάλων που απαιτούνται κάθε χρόνο στα μειονοτικά σχολεία θα πρέπει να υπολογιστεί ο αριθμός των σχολείων/τάξεων και ο αριθμός των αφηρηετούντων δασκάλων, περίπου 10 ανά έτος⁷. Λόγω του σταθερά μειούμενου αριθμού των σχολείων δεν χρειάστηκε να διορισθούν καθόλου νέοι δάσκαλοι εδώ και πολλά χρόνια. Ακόμα πιο σημαντικός παράγοντας για τον υπολογισμό αυτό αποτελεί η εικρεμότητα της συνένωσης των μειονοτικών σχολείων, η οποία θα επιδράσει σημαντικά στον αριθμό των θέσεων δασκάλων. Στην υπόθεση αυτή, ο μαθητικός αριθμός θα θεωρηθεί σταθερός στις τιμές που είχε το 2009-1010, την μόνη χρονιά εξάλλου που ο

⁷ Σύμφωνα με στοιχεία του Γενικού Προξενείου Αργυροκάστρου, 2010.

μαθητικός πληθυσμός είχε ελαφριά ανάκαμψη. Το 2010-2011 η ανάκαμψη συνεχίστηκε κυρίως χάρη στον αριθμό των μαθητών των λυκείων. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι οι δύο κατηγορίες δασκάλων, οι προερχόμενοι από την μειονότητα και οι αποσπασμένοι από την Ελλάδα απασχολούνται σε δύο σχεδόν διακριτές μαθητικές ομάδες: της ελληνικής μειονότητας και εκείνων που επιθυμούν να λάβουν ελληνόφωνη εκπαίδευση και συνήθως δεν προέρχονται από την ελληνική μειονότητα, με τα αυστηρά τουλάχιστον κριτήρια προσδιορισμού της.

Οι δάσκαλοι/καθηγητές που προέρχονται από την μειονότητα και που απασχολήθηκαν το 2009-10 και 2010-11 στα μειονοτικά δημοτικά σχολεία και λύκεια⁸:

	Αριθμός δασκάλων/μαθητών/σχολείων	Αριθμός καθηγητών/μαθητών/λυκείων
2009-10	139 / 719 / 25	22 / 210 / 4
2010-11	119 / 697 / 21	22 / 243 / 4

Σημ.: Σε ορισμένα σχολεία (τα δημοτικά στο Αργυροκάστρο, Γεωργουτσάτι, Λιβαδειά, Αλύκιο, Τσούκα, Μπίστριτσα, Φοινίσι, Βρυώνι και σε όλα τα λύκεια εκτός της Παιδαγωγικής Αργυροκάστρου) ομογενείς δάσκαλοι/καθηγητές διδάσκουν στο μη μειονοτικό πρόγραμμα που απευθύνεται σε αλβανόφωνους μαθητές. Μπορεί κατά προσέγγιση να υπολογιστεί ως το 12% επί του συνολικού αριθμού διδασκόντων.

Τα ιδιωτικά σχολεία Όμηρος:

Χιμάρας: φοιτούν 100 μαθητές και απασχολούνται 8 αποσπασμένοι Έλληνες εκπαιδευτικοί

Κορυτσάς: φοιτούν 500 μαθητές και απασχολούνται 20 αποσπασμένοι Έλληνες εκπαιδευτικοί.

Συνήθως οι δάσκαλοι δεν συνταξιοδοτούνται σε δεδομένο όριο ηλικία, απλά παραμένουν στη θέση τους κατά βούληση. Όπως ήδη αναφέρθηκε, κρίσιμη παράμετρος για τον υπολογισμό των νέων δασκάλων που χρειάζονται ανά έτος είναι η προοπτική συνένωσης των σχολείων με ελάχιστους μαθητές σε «σχολικά κέντρα» που θα

⁸ Σύμφωνα με στοιχεία του Γενικού Προξενείου Αργυροκάστρου, 2010.

λειτουργήσουν στα σημαντικότερα χωριά της περιοχής, ή σε σχολεία που χωροταξικά ευνοούν την οικονομικότερη μετακίνηση μαθητών, ή που τέλος διαθέτουν τις καλύτερες κτηριακές εγκαταστάσεις. Υπενθυμίζεται ότι οι αλβανικές αρχές ανέχονται για πολιτικούς λόγους την λειτουργία σχολείων κάτω του ελάχιστου ορίου των 20 μαθητών ανά σχολείο που θέτει ο νόμος. Η συνένωση αν και έχει εξαγγελθεί τα τελευταία χρόνια δεν ευοδώθηκε, με κύριο αντικίνητρο τη διατήρηση των θέσεων εργασίας και την μεγιστοποίηση του αριθμού των σχολείων. Ωστόσο, η συνένωση των σχολείων με πολύ μικρό αριθμό μαθητών μπορεί να αποτελέσει μοχλό αναβάθμισης (καθώς θα εξασφαλίζεται ένας ικανός αριθμός μαθητών για την διεξαγωγή του μαθήματος, θα επιτυγχάνεται η επιλογή των βέλτιστων κτηριακών υποδομών, ελαχιστοποίηση του κόστους εκπαίδευσης, κλπ) της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης και την (ύστατη;) ευκαιρία για μια συνολική αναθεώρηση της εκπαιδευτικής πολιτικής και των επί του πεδίου πρακτικών. Προϋπόθεση άμεσης εφαρμογής της συνένωσης αποτελεί η ρητή και αμετάκλητη λήψη πολιτικής απόφασης για την υλοποίησή της το συντομότερο και η εξεύρεση τακτικών πόρων (πχ για την μεταφορά των μαθητών) μέσω της συνεργασίας των υπουργείων Παιδείας και Εξωτερικών και γιατί όχι και της τοπικής αυτοδιοίκησης των μειονοτικών περιοχών.

Πιθανή συνένωση σχολείων σε τοπικά *σχολικά κέντρα* θα μειώσει κατά 5-6 τα μειονοτικά δημοτικά σχολεία και άρα αντίστοιχος αριθμός δασκάλων θα πρέπει να απορροφηθεί αλλού ή να καλύψει την αφυπηρέτηση των παλαιότερων που ανέβαλαν την συνταξιοδότησή τους. Επίσης θα πρέπει να μελετηθεί σε ποια σχολεία υπάρχει ικανός αριθμός μαθητών σε μικρές τάξεις, δείγμα της μελλοντικής πορείας του μαθητικού πληθυσμού ανά χωριό. Για παράδειγμα στην περιφέρεια Αργυροκάστρου, οι μαθητές των σχολείων Επισκοπής, Λόγγου και Τσάτιστας, θα έπρεπε να συνενωθούν με (ένα έως το πολύ τρία) γειτονικά τους σχολεία. Στην περιφέρεια Δέλβινου, τα σχολεία Μπιστριτσας, Καραχάτζι και Βρυωνίου και στους Αγ. Σαράντα, το σχολείο της Τσούνας επίσης θα πρέπει άμεσα να συνενωθούν. Εξάλλου ήδη 14 σχολεία συνολικά έκλεισαν τα τελευταία χρόνια λόγω έλλειψης μαθητών, έχοντας ως αναγκαστικό αποτέλεσμα αυτό

που θα μπορούσε να προλάβει η συνένωση ενώ από φέτος (2010-11) μικρή ανάκαμψη του μαθητικού πληθυσμού, όπως προαναφέρθηκε, ίσως αποτελεί ένδειξη σταθεροποίησης των πληθυσμιακών μεγεθών και παύσης της συνεχούς κάθετης πτώσης τους που σημειώθηκε από το 1990.

Αναφορικά με τους αποσπασμένους από Ελλάδα δασκάλους, η εικόνα και η απόδοσή τους κατά γενική ομολογία δεν είναι καλή, ενώ δεν υπόκεινται σε ένα ομοιογενές σύστημα αμοιβής, συνθηκών εργασίας και επίβλεψης του έργου τους. Ένα δεύτερο ζήτημα είναι ότι πολλοί αποσπασμένοι δάσκαλοι/καθηγητές ουσιαστικά αμείβονται από το ελληνικό δημόσιο εξυπηρετώντας ανάγκες των σχολείων της Εκκλησίας της Αλβανίας (12 εκπαιδευτικοί στο Αργυρόκαστρο). Θα πρέπει να εξεταστεί με ποιους όρους πρέπει ή μπορεί να γίνεται μια τέτοια ενέργεια. Επίσης αμφιλεγόμενο είναι το ζήτημα της λειτουργίας των δύο ιδιωτικών σχολείων Όμηρος σε Χιμάρα και Κορυτσά και χρηματοδοτούνται κυρίως από το ελληνικό δημόσιο, αν και από φέτος μειώθηκε δραστικά η χρηματοδότηση στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης. Και εδώ θα πρέπει να εξεταστεί κατά πόσο η δημόσια συμβολή σε σχολεία που λειτουργούν στο όνομα μιας ΜΚΟ εξαρτάται θεσμικά από εξωτερικούς παράγοντες προς την ελληνική Πολιτεία. Εάν η λειτουργία των σχολείων αυτών είναι θεμιτή και επιβεβλημένη από την ζήτηση ελληνομάθειας (Κορυτσά) και την εξέλιξη των πολιτικών πραγμάτων (Χιμάρα), θα έπρεπε να εξεταστεί και να επαναπροσδιοριστεί η δημόσια ελληνική συμμετοχή. Παρόμοια αμφιλεγόμενο είναι το ζήτημα των αποσπασμένων από την Ελλάδα δασκάλων με σκοπό να προσφέρουν φροντιστηριακά μαθήματα (4 στον «Αριστοτέλη» Κορυτσάς, 3 στο Αργυρόκαστρο/Σαράντα), καθώς δεν υπάρχει σύστημα ελέγχου της απόδοσης της παρεχόμενης υπηρεσίας, αλλά κυρίως επειδή συνεισφέρουν στην ασαφή εικόνα της προώθησης της ελληνικής γλώσσας, χωρίς συγκεκριμένο προσανατολισμό και πολιτική στρατηγική που θα έπρεπε να υπαγορεύεται κεντρικά από την Αθήνα.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Τα θέματα που απασχολούν τα μειονοτικά σχολεία (κατάρτιση δασκάλων, συνένωση σχολικών μονάδων κλπ.) είναι άμεσα συνδεδεμένα με τις πολιτικές που (θα όφειλε να) έχει η ελληνική κυβέρνηση, όχι αυστηρά στο πλαίσιο των μειονοτικών πραγμάτων, αλλά γενικότερα σε συνάρτηση με την προώθηση της ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού στην αλβανική κοινωνία. Η μειονότητα θα μπορούσε να παίζει κρίσιμο ρόλο σε αυτή την πολιτική με ανθρώπους κοινωνικά ενταγμένους και οι οποίοι απολαμβάνουν υψηλό κύρος στα οικονομικά, πολιτιστικά και πολιτικά πράγματα της Αλβανίας. Μεσοπρόθεσμα, πολίτες με διπλή ιθαγένεια (κυρίως πτυχιούχοι ελληνικών πανεπιστημίων, δηλαδή τα παιδιά αλβανών μεταναστών και ομογενών που ζουν και σπουδάζουν στην Ελλάδα) θα μπορούσαν να παίζουν επίσης κρίσιμο ρόλο στην ανάπτυξη τέτοιων πολιτικών που θα βασιζονται κυρίως σε σχέσεις εμπιστοσύνης και όχι καχυποψίας. Για το λόγο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία η προοπτική ενσωμάτωση της προαιρετικής διδασκαλίας της αλβανικής στο ελληνικό δημόσιο σχολείο για όσους το επιθυμούν, με την μέριμνα των μεταναστευτικών κοινοτήτων και την συνδρομή του υπ. Παιδείας, ενδεχομένως και του αλβανικού υπ. Παιδείας.

Τα μειονοτικά σχολεία στην Αλβανία, λοιπόν, θα πρέπει να αναβαθμιστούν ποιοτικά ώστε να εξασφαλίσουν άρτια ελληνομάθεια και αλβανομάθεια στους μαθητές τους (ακόμα και να αποτελέσουν πόλο έλξης και για μη μειονοτικούς μαθητές), αλλά κυρίως να σχεδιαστεί η προσφορά ελληνομάθειας και η γνωριμία με τον ελληνικό πολιτισμό μέσα από το δημόσιο ή ιδιωτικό σχολείο ή το φροντιστήριο σε κάθε μαθητή που το επιθυμεί στα Τίρανα και σε άλλα αστικά κέντρα. Νέοι δάσκαλοι στα μειονοτικά σχολεία φαίνεται ότι δεν θα χρειαστούν τα επόμενα χρόνια. Ωστόσο απαιτείται η επιμόρφωση εκείνων που υπηρετούν σήμερα αλλά και η μέριμνα για τους νέους δασκάλους που θα χρειαστούν σε μία δεκαετία (ή συντομότερα;) να στελεχώσουν τα μειονοτικά σχολεία ή να διδάξουν την ελληνική ως ξένη γλώσσα στα αλβανικά δημόσια σχολεία.

Η ενδεδειγμένη συνεργασία ελληνικού και αλβανικού πανεπιστημίου στον τομέα αυτό μάλλον θα πρέπει να αποφύγει το προηγούμενο της μη επιτυχημένης συνεργασίας των πανεπιστημίων Ιωαννίνων και Αργυροκάστρου. Βέβαια, το σημαντικό και ευρύτερο ζήτημα της εδραίωσης ελληνικών σπουδών στην Αλβανία και αλβανικών στην Ελλάδα απαιτεί ειδική και ενδεδειγμένη μελέτη. Πολύ περισσότερο επείγει η μέριμνα και η λήψη πολιτικής απόφασης για τα μη μειονοτικά σχολεία που χρηματοδοτούνται και εν μέρει στελεχώνονται από αποσπασμένους νηπιαγωγούς-δασκάλους-καθηγητές από την Ελλάδα. Για τους τελευταίους απαιτείται η άμεση υπαγωγή τους σε ενιαίο και διαφανές καθεστώς επίβλεψης, πληρωμής και λειτουργίας και κυρίως η ένταξή τους σε σχέδιο άσκησης πολιτικής, το οποίο:

- A) Θα καταρτιστεί άμεσα -και χωρίς επιπτώσεις- με γνώμονα την διάδοση της ελληνικής γλώσσας/πολιτισμού και με στόχο την εξασφάλιση της πιστοποιημένης ποιότητας και λειτουργίας των φορέων του, στο μειονοτικό και μη μειονοτικό σχολείο, και
- B) Θα υλοποιηθεί με μέσα και οικονομικούς πόρους που θα υπόκεινται σε τακτικό και διαφανή έλεγχο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

[μονογραφίες, άρθρα, συλλογικά έργα, εκθέσεις]

Ελληνόγλωσση

Γ. Γιάννης, *Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση και τα προβλήματά της*, εισήγηση, Προβληματισμοί για την παιδεία στο χώρο της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, Διημερίδα, Αργυρόκαστρο 30-31.1.2002, αδημοσίευτο

Σ. Γεωργούλης, «Το καθεστώς των ελληνικών σχολείων από την ίδρυση του αλβανικού κράτους μέχρι σήμερα», *Ο ελληνισμός της Αλβανίας*, Θ. Βερέμης, Θ. Κουλουμπής, Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1995, σ. 183-242

Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, *Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας. Εκπαίδευση και δημογραφική κινητικότητα. Στην Ελλάδα και την Αλβανία*, Ίδρυμα Λάτση, 2010 [www.kemo.gr]

Β. Κόντης & Ελ. Μαντά, «Η Ελλάδα και η Αλβανία», Ι. Χασιώτης, (επιμ.), *Η Ελλάδα και οι γείτονές της*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 19-34

Β. Κουτσός, *Ενιαίο Εκκλησιαστικό Λύκειο «Γίμνος Σταυρός» δήλωσσο μη δημόσιο σχολείο. Η πείρα του στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης (ή ξένης) γλώσσας*, εισήγηση, Προβληματισμοί για την παιδεία στο χώρο της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, Διημερίδα, Αργυρόκαστρο 30-31.1.2002, αδημοσίευτο

Σπ. Λάγιος, *Η σημερινή οργανωτική δομή του 8-χρονου σχολείου και οι βελτιώσεις που πρέπει να γίνουν*, εισήγηση, Προβληματισμοί για την παιδεία στο χώρο της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, Διημερίδα, Αργυρόκαστρο 30-31.1.2002, αδημοσίευτο

Ζ. Λούτσης, *Νομικό πλαίσιο για την ελληνική παιδεία και τα περιθώρια βελτίωσής του*, εισήγηση, Προβληματισμοί για την παιδεία στο χώρο της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, Διημερίδα, Αργυρόκαστρο 30-31.1.2002, αδημοσίευτο

Α. Μπρεδήμας, «Η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία και η Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης», *Η προστασία των μειονοτήτων. Η Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σσ. 185-203

Σ. Ντάγιος, *Η ελληνική γλωσσική παιδεία και ο πολιτισμός της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού ολοκληρωτισμού, πτυχιακή εργασία*, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1995

Γ. Παπαδόπουλος, *Η Εθνική Ελληνική Μειονότητα εις την Αλβανίας και το σχολικόν αυτής ζήτημα, 1921-1979*, Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, Ιωάννινα 1981

Δ. Πλωτίνος, «Τα ελληνικά σχολεία στη Βόρεια Ήπειρο», *Θεσσαλονίκη* 11.11.1993

Β. Τέρπος, *Σκέψεις και προτάσεις για μια καλύτερη κατάρτιση των εκπαιδευτικών της Ελληνικής Εθνικής Μειονότητας*, εισήγηση, Προβληματισμοί για την παιδεία στο χώρο της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, Διημερίδα, Αργυρόκαστρο 30-31.1.2002, αδημοσίευτο

Ξενόγλωσση

Council of Europe, *Education of the Greek minority*, Project: “Democracy, Human Rights, Minorities: Educational and Cultural Aspects”, Report, DECS/SE/DHRM (96)2, Strasbourg 1996

Council of Europe, *Report submitted by Albania pursuant to article 25, par. 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, ACFC/(2001)5, Strasbourg 2001

Council of Europe, *Second Report submitted by Albania pursuant to article 25, par. 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, ACFC/(2007)8?, Strasbourg 2007

European Commission for Democracy through Law, *The protection of minorities*, Science and technique of Democracy No 9, Council of Europe, Strasbourg, 1994

B. Fecrat, *Ethnic Greeks in Albania*, Report, www.bsos.umd.edu/cidcm/mar/albgrks.htm

Greek Helsinki Monitor, *Greeks of Albania and Albanians in Greece*, Report, September 1994

L. Kain Hart, “Culture, civilization, and demarcation at the northwest borders of Greece”, 26/1 *American Ethnologist* 1999, pp. 196-220

B. Kondis & E. Manda (επιμ.), *The Greek minority in Albania, A documentary record (1921-1993)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1994